

İslâm Metafiziğinde Tanrı ve İnsan: İbnü'l-Arabî ve Vahdet-i Vücûd Geleneği

Ekrem Demirli

İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2005, 343 sayfa.

Modern dönem tasavvuf araştırmalarının en önemli eksikliklerinden biri, tasavvufun bilimsel meşruiyetinin sorgulanmamasıdır. Bu sorgulama tasavvuf ilminin hangi epistemolojik yöntemle (usûl) dayandığının, yöntemin zorunlu neticelerinin bütününe ifade eden metafiziksel doktrinin konu (mevzu), ilke (mebâdî) ve sorunlarının (mesâil) ne olduğunun, başta kelâm ve İslâm felsefesi olmak üzere İslâm düşüncesinin diğer metafizik gelenekleriyle usul ve doktrin açısından irtibatının ve ayrıldığı noktalarının, tasavvuf doktrininin tarihsel düzlemde nasıl bir seyir takip ettiğinin tespit ve tahliliyle yapılabilir. Bu akademik eksiklik yazınsal seviyede hiyerarşik açıdan üç tür faaliyetle ikmal edilebilir: Birincisi, İbnü'l-Arabî merkeze alınarak öncesi ve sonrasıyla nazarî tasavvuf alanındaki metinlerin neşri ve Türk okurlarına yönelik tercüme faaliyeti; ikincisi, herhangi bir sûfînin tasavvufî düşüncesini tarihsel ve teorik planda ele alan monografik çalışmaların yapılması; üçüncüsü, var olan birikime dayanarak tasavvuf ilminin nazarî tarihine giriş ve ardından teorik tasavvufun hicrî VII. asırdan günümüze tarihsel klasifikasyona tâbi tutularak tarihinin yazılması. Bu faaliyet alanlarının ilkinde İbn Sînâ, İbnü'l-Arabî, Sadreddin Konevî, Abdülkerîm Cîfî, Abdülganî en-Nablusî, Abdürrezzâk el-Kâşânî, Ebû'l-Alâ el-Afîfî, Annemarie Schimmel'den yaptığı ve başta *Fütûhât-ı Mekkiyye* olmak üzere hâlihazırda devam eden tercümeleleriyle; ikincisinde doktora tezinin yayımlanmış hâli olan *Sadreddin Konevî'de Varlık ve Bilgi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2005)¹ ile bu kitabın genel okuyucuya yönelik basitleştirilmiş muhtasar şekli *Nazarî Tasavvufun Kurucusu Sadreddin Konevî: Hayatı, Eserleri, Düşüncesi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2008)² adlı monografik çalışmalarıyla tasavvuf okurlarının yakından tanıdığı Ekrem Demirli, *İslâm Metafiziğinde Tanrı ve İnsan* üst başlığıyla *İbnü'l-Arabî ve Vahdet-i Vücûd* alt başlığıyla yayımladığı bir "Giriş" ve dört bölümden oluşan son kitabında, üçüncü faaliyet türünün ilk kısmını gerçekleştirmeye, yani tasavvuf ilminin nazarî tarihine bir giriş "deneme"sinde bulunmaya çalışır. Bu anlamda kitap nazarî tasavvufa klasik tabirle bir "mukaddime" veya "usul" niteliği taşır. Yazar aslında kitabına bu tür niteliği kazandırmanın ilk denemesini Sadreddin Konevî özelinde

1 Kitabın tanıtım ve değerlendirmesi için bk. Semih Ceyhan, *İslam Araştırmaları Dergisi*, sayı 17, 2007, s. 152-157.

2 Kitabın tanıtım ve değerlendirmesi için bk. Hacı Bayram Başer, *İslam Araştırmaları Dergisi*, sayı 18, 2009, s. 135-138.

doktora tezinde yapmaya çalışmıştı. İddiasına göre Konevî, konusu Tanrı'nın varlığı, ilkeleri, Tanrı-âlem-insan münasebetini sağlayan ilâhî isimler, meseleleri de bu isimlerin varlık mertebelerinde taayyün keyfiyetleri olan ve “ilm-i ilâhî”, “rabbânî ilim”, “hakikatler ilmi”, “mârifetullah” olarak isimlendirilen tasavvuf metafiziğinin ya da nazarî/teorik tasavvufun kurucu düşünürü olarak bu inşasını *Miftâhu'l-gayb* kitabında gerçekleştirmişti. Yazarın doktora tezi tasavvuf metafiziğine bir “mukaddime” olan *Miftâhu'l-gayb* kitabını eksen alarak tasavvufun bir ilim olarak meşruiyeti sorununa odaklanmış, yukarıda işaret ettiğimiz meseleleri tahlil etmeye girişmişti. *İslâm Metafiziğinde Tanrı ve İnsan* kitabı ise bu minvalde doktora tezinde işlenen sorunu yeniden ele almakta, ancak gerek kaynak kullanımını açısından gerek sûfî düşünürlerin zaman ve tarih tasavvurunu konu edinen birinci bölümün ilk kısmı (s. 17-52) ile “Metafizik Düşünce ve İnsan” başlıklı son bölümünü doktora tezini bir anlamda tamamlamaktadır.

Kitabın yazımında yazarın “Giriş” kısmında ifade ettiği üzere iki yöntemden biri tercih edilmiştir: Birincisi, nazarî tasavvuf hakkında eseri olan her yazarı müstakil ele alıp hayat hikâyelerini, eserlerini ve düşüncelerini incelemek; ikincisi, yazar isimlerini bir araya getiren düşünceyi esas alarak yazarları düşüncenin etrafında tanıtmak. Müellif bir düşüncenin boyutlarının görülmesini hedeflediğinden, ikinci yöntemi tercih etmiştir (s. 13). Peki bu düşünce ve nazariye nedir? Yazar bunun vahdet-i vücûd (varlığın birliği) öğretisi olduğunu söyler. Yazara göre vahdet-i vücûdun en doğru tanımı, “varlığı mümkün ve zorunlu kısımlarına ayırmadan varlığı bir sayarak, mümkün ve zorunluyu varlığın iki kısmı saymaktan” ibarettir. Bu tanım bir varlık probleminin çözümü olarak vahdet-i vücûdu gerek mefhumaya yönelik eleştirileri anlamayı mümkün kılmayı gerekse de varlık problemini ele alan İslâm düşüncesinin çeşitli ekollerinden ayrıştırmayı sağlar. Vahdet-i vücûd, İslâm filozoflarının metafizik anlayışının dayandığı temel olan zihinde bedihî bir kavram olarak varlığın zorunlu ve mümkün şeklinde taksiminden sarfı nazar ederek “el-vücûd min haysü hüve hüve hakkun” (varlık varlık olması bakımından Hak'tır) önermesiyle mutlak anlamda varlığı Hakk'a ait kılar; kelâmcıların hudûs delilinden hareketle bir yaratıcı fikrine ulaştıkları Tanrı'yı kanıtlama fikirlerini bir ontolojik mesele olarak varlığı anlamada yetersiz bulur. Buna göre vahdet-i vücûd düşüncesini esas itibarıyla farklılaştıran ilke görelilik (izâfet, nisbet) fikriyle varlığın yönlerini birbirine bağlayıp varlığı her açıdan tek kılması, ikincisi tecelli kavramıyla Hakk'ın mutlak ve bir olan varlığının sürekli zuhur etmesidir (s. 312-313). Vahdet-kesret problemi çerçevesinde Hakk'ın varlığı sürekli tecelli ederek çokluğun mümkün varlığı ortaya çıktığı gibi, bu varlık türü Hak ile irtibata geçtiğinde Hakk'ın mutlak varlığında aslı olan yokluğa intikal eder. İlk sûfilerin fenâ anlayışının bir uzantısı olarak varlık sorunu kapsamında nazarî bütünlüğe kavuşan vahdet-i vücûd fikri, yazara göre müttekaddiminden

müteahhirîn döneme kadar farklı zaman ve coğrafyalardaki sûfleri aynı potada toplayan ana düşüncedir. Sûflerin bu ortak paylaşımı aynı keşf ve müşahede yöntemine dayanarak aynı tevhid anlayışına ulaşmalarının bir neticesidir. Sûfiyi kesin bilgiye (hakka'l-yakin) ulaştırın yöntemin güvenilir olması da buradan kaynaklanır. Gazzâlî, İbnü'l-Arabî ve Konevî'nin üzerinde ısrarla durdukları üzere felsefi istidlâl yönteminin filozoflar arasında farklı görüş ve neticelere yol açması, sûflere göre bilgi ve vizyonda tevhide aykırı bir durum arz ettiğinden sûflerin aynı yöntemi benimseyerek marifet sahibi olmaya çalışmalarını neticesini vermiştir. "Yöntem hakkındaki böyle bir bilincin bir nazariye etrafında ekolleşmenin en güçlü şartlarından biri olduğu açıktır. Tasavvuf söz konusu olduğunda bu durum, İbnü'l-Arabî takipçilerinin belirli bir nazariye etrafında toplanabilmesinde müşahede edilir. İbnü'l-Arabî, tasavvuf tarihinde hiçbir mutasavvıfla karşılaştırılmayacak ölçüde geniş bir etkiye sahip olmuştur. Bunun temel nedeni, uzun yıllar boyunca insanların kendisini izleyebilecekleri bir nazariye ortaya koyabilmiş olmasıdır. Vahdet-i vücûd denilen bu nazariye aynı zamanda sûflerin insanı kesin bilgiye ulaştırın yöntemin doğruluğunun kanıtıdır" (s. 307).

Müellife göre öte yandan aynı zamanda nazarî bir ekol olarak vahdet-i vücûd mektebi İslâm düşünce tarihinin seyrini belirleyen bir yapıdadır. "Bu ekol XIII ilâ XV. yüzyıllar arasında, özellikle Selçuklu-Osmanlı hâkimiyeti altındaki topraklarda etkinliğini sürdürmüş, bir yandan İslâm filozoflarının felsefi birikimlerini, öte yandan kelâm bilginlerinin birikimlerini aynı anda miras alarak bütün bu mirası tasavvufî bir gözle yeniden yorumlayan entelektüel harekettir" (s. 9). Buna göre nazarî tasavvuf ekolünü bir yandan Fârâbî, İbn Sînâ ve İbn Rüşd gibi filozofların diğer yandan Eş'arî, Bâkullânî ve Cüveynî gibi kelâm âlimlerinin düşünceleriyle birlikte ele almak tasavvufun nazarî boyutlarının ortaya konulmasında bir zorunluluktur. Yazar bu bakış açısıyla sadece tasavvuf metafiziğinin değil, tüm İslâm metafiziği geleneğinin doktriner tarihine giriş denemesinde bulunduğunu ve tasavvufun bilimsel meşruiyetinin diğer ilmî geleneklerle karşılaştırılmasının zorunlu olduğunu iddia etse de, bu iddianın sağlaması söz konusu olduğunda felsefe ve kelâm geleneğinin metafiziksel metinlerine referans vermede kitap eksikliklerle mâlûldür. Mesela eserde Bâkullânî'ye atıflar yok denecek kadar azdır. Ancak yazarın İslâm metafiziğinin temel ilkelerini genel bir bakış açısıyla ve tasavvuf metafiziğinin birikimiyle ortaya koyması yazarın bu referans eksikliğinin üzerini örtmektedir.

Yazar, İslâm metafizik tarihine XIII. asır metafizik düşüncesini eksen alarak nazar eder. Bu asrın en önemli iki mütefekkeri İbnü'l-Arabî ve Sadreddin Konevî iken, en önemli iki metafizik metni *Fusûsü'l-hikem* ile *Miftâhu'l-gayb*'dir. Bu şahıs ve metinlere dayalı düşünce, yazara göre İslâm metafiziğinin olgunlaşma

dönemine işaret etmektedir. Dolayısıyla metafizik düşünce tarihinde XIII. asır bir kemal noktasıdır. Bu tespit İbnü'l-Arabî ve takipçilerinin bir zaman ve tarih anlayışından hareket etmektedir. Dolayısıyla kitabın “Birinci Bölüm”ünün birinci kısmı sûfilerin zaman ve tarih tasavvurunu hem genel bilim tarihi hem de metafiziksel düşünce tarihi yönlerinden incelemeye almıştır. Yazara göre İbnü'l-Arabî'nin zamanın ve tarihin tekâmülü fikri iki süreci kapsar: Birincisi tarihin Hz. Peygamber'e kadarki sürecidir. “Bu süreçte zaman bir tekâmül fikriyle Hz. Peygamber'e ve onun ümmetine ulaşır. Sonradan gelen peygamber ve ümmeti bir öncekinden milletlerin bilimlerine ve daha fazlasına sahiptir. İkinci aşama ise Hz. Peygamber döneminin kendi içinde geçirdiği aşamalarıdır. İbnü'l-Arabî bu sürecin kendi içinde tekâmül ettiğini düşünür. Bu süreçte tekâmül eden şey marifetlerdir ve sonraki nesillerde ortaya çıkan bilgiler nicelik olarak ilk nesillerinkinden daha fazladır” (s. 52). Yazara göre özelde tasavvufun kendi içinde bir olgunlaşması söz konusu olduğu gibi, genelde İslâm metafiziği tarihinde de bu tür bir süreç vardır. İbnü'l-Arabî'ye göre metafizik tarihi Hz. Peygamber'den önce ve sonra diye iki kısma ayırılır. Hz. Peygamber'den önceki ümmetlerde felsefi ilimlerin sonuncusu olan metafizik, ümmetlerin istidat eksikliğinden dolayı sadece bireyler tarafından yapılırken, İslâm ümmetinde kitlelere mal olmuştur. Diğer yandan geçmiş ümmetlerde metafizik, fizik ilmine ve doğa bilimlerine bağlı olarak yapılırken, Muhammedî ümmette saf ve hâlis niteliğine kavuşmuştur. Yazara göre geçmiş ümmetlerin doğa hükmüne bağlı bu metafizik anlayışlarındaki eksiklik, müslüman düşünürler ve özellikle İslâm filozofları söz konusu olduğunda da geçerlidir. Grek filozoflarından tercüme yoluyla geçmiş ümmetlerin felsefi birikimlerini ve metafizik anlayışlarını İslâm ümmetine taşıyan Meşşâî filozoflar, doğa bilimlerine bağlı metafizik ilminin takipçileri olmakla eksik bir düşüncenin izleyicileri olmuşlardır. Öte yandan başta İbn Sînâ olmak üzere, Meşşâîlerin Tanrı, âlem ve insan tasavvurları sûfi metafizikçileri de etkisi altına almıştır. Ancak bu etki İbnü'l-Arabî ve Konevî ile kurulan “Yeni İslâm Metafiziği” -ki bunu yazar sıklıkla tasavvuf metafiziği şeklinde karşılar- ya da ilm-i ilâhî söz konusu olduğunda metafiziksel ilke ve meselelerin anlaşılması için dikkate alınması ancak ilm-i ilâhîyi inşa eden bir etki değildir. Buna göre tasavvuf metafiziğinin her şeyden bağımsız da ele alınabilecek kendine özgü bir yapısı vardır. Bu yapı filozofların nazar yönteminden farklı olarak İbnü'l-Arabî'nin *Fütûhât'ta* Konevî'nin *Miftâhu'l-Gayb'da* işaret ettiği üzere “vahiy, selim akıl ve sahih keşf”in birlikte sonuç verdiği ilkeler üzerine kurulmuştur. Yöntemin farklı olması, ulaşılan epistemolojik birikimin de farklı olmasını intaç edecektir. Ancak Konevî'nin ilm-i ilâhînin muhataba aktarılmasında “mâkul delilin” ortaya konulmasına yaptığı vurgu dikkate alındığında, tasavvuf metafiziğinin diğer metafizik ekollerin düşünceleriyle izaha kavuşma imkânı ortaya çıkar. Yazara göre tasavvuf metafiziğinin felsefe ve kelâm geleneğiyle şerh

edilmesi, anlamının önünde bir imkân iken, felsefe ve kelâm birikiminin doğru ve yanlış neticelerinin idrakinde tasavvuf metafiziğine dayanmak bir zorunluluktur. Dolayısıyla tasavvuf metafiziği, düşünce tarihinde bir kemali ve düşünce tarihi dairesinin merkezini temsil etmektedir (s. 17-60).

Yazar “Birinci Bölüm”ün ikinci kısmında ise XIII. asrın ikinci özelliğini izah etmeye çalışır. Bu devir İslâm bilimlerinde bir tedahülün gerçekleştiği dönemdir. Yazara göre bu dönemden önce bilimler tekâmüllerini kendi iç disiplinlerinde tamamlamaya uğraşırken, yeni dönemde “metafiziğin ikmali” çerçevesinde bilimsel ilke ve meseleler tüm disiplinler nazarı itibara alınarak tartışılmaya başlanmıştır. Bu yaklaşımın en önemli temsilcileri İbnü'l-Arabî ve Fahreddin er-Râzî'dir. Öte yandan yazar, tasavvufun diğer ilimlerle ilişkisi sorununu da bu kısımda genel hatlarıyla ortaya koymuştur. İlk dönem tasavvuf anlayışında sadece fıkıh ve kelâm (akaid) disiplinleri dikkate alınırken, yeni dönem tasavvufunda ve özellikle İbnü'l-Arabî ile birlikte, kelâm ve felsefe başta olmak üzere, tüm bilimlerle ve farklı düşünce ekollerinin (mezhepler) verileriyle tasavvuf karşılaştırılmış, böylelikle tasavvuf ilmî-nazarî açıdan bir kimlik bütünlüğüne kavuşmuştur.

Yazar kitabın diğer bölümlerinde metafiziksel temele dayalı yeni dönem tasavvuf ilminin geçirdiği evreler (“İkinci Bölüm”ün ilk kısmı), bilgiye ulaştırın yöntem (“İkinci Bölüm”ün ikinci kısmı), yöntemin zorunlu sonucundan elde edilen ilkelerin bütününe ifade eden tasavvuf metafiziğinin varlık ve Tanrı anlayışı (“Üçüncü Bölüm”) ile tasavvuf metafiziğinin insan tasavvurunu incelemiştir. Bu bölümlerde metodolojik açıdan konuların işlenişinde göze çarpan en önemli husus tasavvuf metafiziğine dair İbnü'l-Arabî, Konevî, Müeyyidüddin Cendî, Dâvûd-i Kayserî, Molla Fenârî ve Abdürrezzâk el-Kâşânî'nin metinlerine çapraz atıfların çok başarılı şekilde yapılmış olmasıdır. Ancak eserde incelenen müstakil bir konunun İbnü'l-Arabî takipçileri tarafından ne tür farklılıklarla ortaya konulduğuna dair kanaatler serdedilmektedir. Belki bu tür eksiklik ilk planda Konevî sonrası sûfî metafizikçilerin tüm eserlerinin tercümesi ve tahlilini içeren çalışmalarla kapatılabilecek özelliktedir. Diğer taraftan yazar kitabın tüm bölümlerinde ve kısımlarındaki başlıkların tayininde oldukça özgündür. Başlıklar konunun mahiyetini doğrudan yansıtan ve tasavvuf ilmine dair ilkeler vazeder özelliktedir. Okuyucu sadece kitabın “İçindekiler” kısmına bakarak tasavvuf ilminin işlediği ana konular itibarıyla nasıl bir tekâmüle tâbi tutulduğunu rahatlıkla görebilir. Bu anlamda yazarın katagorizasyon mantığını tebrik etmek gerekir. Fakat konular arasındaki daimî ve incelikli irtibatı kuramamak, klasik tabirle fasıl ve vasıl kaidelerinin tatbikindeki eksiklik kitapta göze çarpan husustur. Bu da okumayı ve metni dikkatli takip etmeyi zorlaştırmaktadır. Ancak felsefî konular arasındaki tedâhül ve ele alınan meselelerin aynı metafizik anlayışın uzantıları olması sebebiyle bu eksikliği

göz ardı etmemiz mümkündür. Yazar tasavvufun ele aldığı meseleler arasında birçok vecihten irtibatlar kurar ve metne soru çeşitliği kazandırır. Bu sebeple kitap üst bir nazarı dille yazıldığı için metni belli bir teorik birikim olmadan anlamaya çalışmak, genel tasavvuf okuru için zorlukları beraberinde getirebilir.

Kitabın en dikkatli yazıldığı kısım “İbnü'l-Arabî ve Takipçilerinde Varlık Sorunu: Ontolojiden Teolojiye Metafiziğin Seyri” başlıklı üçüncü bölümdür. Tasavvuftaki vecd kavramından hareketle ilm-i ilâhîdeki varlık mefhumuna nasıl ulaşıldığının gösterildiği bu bölüm, vahdet-i vücûd anlayışının ne olduğu hakkında bilgi sahibi olmak isteyenler için önemli metinlerinden biridir. Bu bölümde muahhar dönemde ortaya çıkan ve bazı tasavvufî çevrelerde vahdet-i vücûdun alternatifini olarak algılanan vahdet-i şühûd konusuna değinilmekle birlikte, İmâm-ı Rabbânî'nin *Mektûbât*'ına referansla konunun tüm boyutlarıyla vuzuha kavuşturulmaması bir eksiklik olarak telakki edilebilir. Ancak yazar “nazarı planda” vahdet-i şühûdu vahdet-i vücûdun bir yorumu şeklinde algılamakla haklı bir kanaat serdetmektedir. Yazarın vahdet-i şühûdu bir a'yân-ı sâbite problemi ve eleştirisi şeklinde algılaması konuyla ilgilenen tüm tasavvuf akademisyenleri için önemli bir başlangıç noktası oluşturabilir mahiyettedir (s. 200).

Kitabın “Dördüncü Bölüm”ü ise “Metafizik Düşüncede İnsan” konusuna tahsis edilmiştir. Yazarın haklı olarak itiraf ettiği üzere İbnü'l-Arabî'nin “insan düşüncesi, genel düşüncesini anlamak için bize yardımcı olabilecek ve herhangi başka bir konuyla denk görülebilecek alt konu sayılmaz. İbnü'l-Arabî'nin ele aldığı tüm konular insan düşüncesini anlamak üzere ele alınmıştır.” (s. 237-238). Nitekim *Fütûhât*'a baktığımızda âlemdeki her bir durum ancak insan tarafından temsil edilir. Dolayısıyla tasavvuf düşüncesinin başlangıcı insan olduğu gibi gayesi ve nihyeti de insandır. İlk yaratılan şey insandır ki bu da Hz. Peygamber'in ruhu ve hakikatidir. Varlıkta son yaratılan da insandır. Varlık mertebelerinin sonuncusu insan-ı kâmil mertebesidir. Bu itibarla İbnü'l-Arabî ve takipçilerinin “insan anlayışı, insanın âlem içindeki müstesna yerini, onun kabiliyetlerini, âlemde Allah'ın halifesi oluşunu ve bütün bunların kaynağı olarak da ilâhî sûrete göre yaratılmasını başlangıç noktası olarak bütün konulardaki düşüncelerinin gayesi ve bütün tikel konular hakkındaki birikimin taşıyıcısı olarak ortaya çıkar.” (s. 237). Bu bölümde insanın ezeliyeti, bilginin ilkesi olması, özgürlük problemi ile nübüvvet-velâyet ikileminden hareketle insan-ı kâmil, vahdet-i vücûd perspektifinden incelenen meselelerdir. Yazarın meseleleri ele alırken hiçbir esere referans vermemesi ve dipnot göstermemesi konulara vukufiyetinin bir göstergesi olarak yorumlanabileceği gibi, akademik anlamda tasavvuf okuru için önemli bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.

Kitapta işlenen temel hususların değerlendirilmesinden ziyade, kitabın merkez düşüncesini oluşturan vahdet-i vücûdun geçmişten günümüze nasıl tasavvur edildiği konusuna tahsis edilen sonuç kısmının son paragrafı İslâm düşüncesi tarihinin hangi anlayıştan hareketle yazılabileceği noktasında önemli cümleler içerir. Buna göre İbnü'l-Arabî ve takipçileri metafizik ilmine dair ilkeleri bizim için bütünlüklü ve kendinde tutarlı bir perspektif sunarken, bu perspektifle İslâm metafiziğini yeni bir gözle yeniden okuyabiliriz. Bu türden bir çalışmanın özellikle Osmanlı düşünce birikimini ortaya çıkardıktan sonra, daha derinlik kazanacağı âşikârdır. Zira yazara göre “İbnü'l-Arabî geleneğinde ortaya çıkan tasavvuf anlayışı en çok Selçuklu-Osmanlı düşünce hayatını belirlemiştir” (s. 313).

Hâsılı *İslâm Metafiziğinde Tanrı ve İnsan* kitabı, yazarın “tasavvufun bilimsel meşruiyetinin sorgulanması projesi”nin son ayaklarından biri olarak genelde İslâm, özelde tasavvuf metafiziği tarihine bir giriş denemesi olarak okunabilir. Bu deneme, yazarın tercüme ettiği Muhammed Âbir el-Câbirî'nin yapısalcı bir yaklaşımla beyan, burhan, irfan temelli İslâm düşüncesi tarihi okumasını aşarak İslâm düşüncesinin “metafizik” bir düşünce temelinde ve bu düşüncenin de kemalini temsil eden tasavvuf metafiziğinin birikimiyle ele almanın daha doğru olduğunu bizlere ima etmektedir. Özelde ise yine yazarın tercüme ettiği Ebü'l-Alâ el-Afîfî'nin İbnü'l-Arabî felsefesini Yeni Eflatunculuğun bir devamı şeklinde gösterdiği ve tasavvuf metafiziğinin önemli konularını yeterince tahlil edemediği kitabını önemsiz kılacak derecededir. Bu sebeple İslâm düşüncesi araştırmalarına yaptığı bu dikkate değer katkıdan dolayı Ekrem Demirli'yi takdir etmek gerekir.

Semih Ceyhan

The Reflective Heart, Discovering Spiritual Intelligence in Ibn 'Arabi's Meccan Illuminations

James Winston Morris

Louisville: Fons Vitae 2005, 424 sayfa.

Exeter Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. James Winston Morris tarafından kaleme alınan eserin -müellifinin ifadesiyle- her bir bölümünün kendine has keşfediliş, paylaşım ve tedricî tekâmül hikâyesi vardır. Bu itibarla hemen bütün İbnü'l-Arabî tetkiklerinin vazgeçilmezi olan zorlu serüven bu eser için de söz konusudur. Zira İbnü'l-Arabî, asırlar boyunca anlaşılması zor bir yazar olmasının yanı sıra, hayli tatminkâr ve alabildiğine meydan okuyucu eserlerin sahibi